

Riimirajad ja riimimetsad

Harald Rajamets 100

*Just meie maise elu poolel rajal
end äkki leidsin keset sünget metsa.
Dante Alighieri „Põrgu”*

Foto: Elmar Köster, Rahvusarhiiv

Tohutu töövõimega andekal tõlkijal, luuletajal ja kriitikul Harald Rajametsal (13. V 1924 – 12. XI 2007) on mitu saavutust, mida võiks nimetada tema elutööks. Kahtlemata on üks neist „Jumaliku komöödia” eestindamine – ehkki ta ei jõudnud sellega päris lõpuni (tõlke lõpetasid Ülar Ploom ja Ilmar Vene), saame emakeeles seda maa-

ilmakirjanduse pärli lugeda ennekõike tänu temale. Dante „Põrgu” avaread on ühed kuulsaimad ja küllap tsiteerituimad värsid lääne luulekultuuris. Ent eesti keeles on neisse ridadesse end sisse kirjutanud ka tõlkija ise, ja mitte ainult metafoorselt: tema nimi on seal kirjas täiesti sõnasõnaliselt, värsireas tähenduslikult laetud viimastes, riimsõna positsioonides.

Juba „Põrgu” alguses avaneb Harald Rajametsa kaks poolust. Üks neist on jäik ja standardiseeriv värsimeister, kes jälgib keelenorme ja vahendab eesti keelde kee-rulisi kinnisvorme. Rajamets ongi eelistanud ranges klassikalises vormis luuleteoste eestindamist, mis on laadilt lüürilised ja romantilised ning milles on kasutatud täp-seid riime: „Olen kogenud, et mul on ird-riimidega, ebapuhaste riimidega loo tõlki-misel suuremaid raskusi kui puhtariimilise loo tõlkimisel”.¹ Kuivõrd väikeses kultuuris ei ole võimalik igale põlvele maailmaluule klassikat uuesti tõlkida, pidas ta neid aja-tuid teoseid vahendades silmas sedagi, et tõlked ajale vastu peaks. Selleks kasutas ta juba juurdunud sõnavara ning vältis „ajastu keeponnistuste kajastusi” (vas-tandades enda Shakespeare’i tõlkeid Ants Orase omadele).²

Luulekeelele ja keelele üldse mõtles Rajamets palju ning avaldas 1962. aastal poeetilisele keelevabadusele pühendatud artikli, kus arutas üsna detailselt ja nüansi-rikkalt erinevate luulevabaduste üle: mis laadi väljajätud või lisa-silbid, samuti deri-vatsioonid on luules omal kohal ja mis

¹ Tõlkijad 13: Harald Rajamets. Tõlkijaga ajas juttu Peeter Hein. – Eesti Televisioon, 8. XII 1988. ERR-i arhiiv. <https://arhiiv.err.ee/video/vaata/tolkijad-harald-rajamets>

² Samas.

mõjuvad ebaloomulikult, milliseid „vigas-tatud” moodustisi tuleks vältida ning millega on lugeja juba harjunud.³ Ent keelenormide jälgimine ei tähenda Rajametsa jaoks sugugi lähtumist sõnaraamatutest. Vastupidi, ka keelekorraldajate töö hoiab ta teravalt silma peal.⁴ Nagu on täheldanud Märt Väljataga, oli Harald Rajametsal nii-öelda absoluutne keelekõrv.⁵ 1990. aastatel hakkas ta avaldama kriitilisi keelekommentaare ja nii väljendama oma hea sõnaloome põhimõtteid, mida oli seni pigem praktikuna oma tõlgetes järginud. Et Rajamets näeb vastutustundlikul luuletõlkijal olulist rolli nii maailmakultuuri tutvustajana kui ka eesti keele arendajana,⁶ on ta suurt tähelepanu pööranud keelele ja eriti tema jaoks luule tuumakaimale elemendile – riimile. Seejuures rakendab ta järjepidevalt oma 1962. aasta artiklis välja toodud ideid ja kasutab tõlgetes küllaltki konservatiivset riimi, mis pole üksnes täisriim, vaid sageli üsna kulunud riim. Tõlkeriimides jälgib ta foneetilist täisriimilisust, samuti väldete kokkulangemist. Teatud vabadused on lubatud: näeme flektiivriimi, erineva rõhumustriga riimipartnereid, mõõdukal hulgal sõnajärje inversiooni (*oru metsarikka*),⁷ vähesel määral uudset

sõnamoodustust (*pisu*) ning mõnikord haruldasemaidki sõnu (*kikhama*). Mitmeid võtteid väldib ta rangelt, sealhulgas neologisme, võõrsõnu, ebatavalisemat sõnamoodustust ja murdekeelsust, kasutades ka liitriime üksnes erandjuhul. Selles mõttes on iseloomulik näiteks Rajametsa versioon Aleksandr Puškini luuletusest „Ma armastasin teid...”:

Ma armastasin teid; see arm küll raske
on hinges kustuma mul nüüdki veel;
kuid ärge ennast häirida sest laske,
ei taha ma, et kurb teil oleks meel.

Teid armastasin tummalt, kiivas
vaevas,
nii lootusetu, uje, õrn ja truu;
teid armastasin siiralt; annaks taevas,
et armastaks teid nõnda keegi muu.⁸

Rajametsa enda sõnul pole riim nii järeleandmatu sundija nagu meetrum, kuivõrd seda saab valida:⁹ kui tundub, et keelt peab mõne riimi toimima panemiseks liialt painutama, on parem välja nuputada mõni teine riim. Kuid selle valikuvõimaluse juurde kuulub ka vabadus riimideta üldse ära jätta – parem ilma riimideta kui enda seatud kõrgeid nõudmisi rikkudes. Nii alustab ta küll 1958. aastal Dante „Jumaliku komöödia” tõlget algupärandile vastavalt täisriimilisena, ent 1980. aastate lõpus tööd jätkates loobub selles riimidest sootuks.

³ H. Rajamets, Keelevabadus värsis. – Keel ja Kirjandus 1962, nr 5, lk 284–293.

⁴ Vt nt tema teravat kriitikat „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatule”: H. Rajamets, Vingus nina pidi raamatus. – Keel ja Kirjandus 1994, nr 7, lk 424–426.

⁵ M. Väljataga, Harald Rajamets *in memoriam*. – Eesti Ekspress 15. XI 2007.

⁶ Tõlkijad 13: Harald Rajamets.

⁷ Sellise lihtsa inversiooni kohta, kus omadussõnaline täiend paikneb põhisõna järel, on Rajamets ise möönnud, et sellega on iga luulehuviline harjunud ja see ei sega tema luulelugemist põrmugi. Seevastu keerulisemat inversiooni, millega on loomulik sõnajärg meelevaldselt segi paisatud, ta taunib ja leiab, et see teeb luuleteose raskesti mõistetavaks, tuhmistab ideed ja vähendab kunstilist sugestiivsust. Samuti tuleks hoiduda sedalaadi

mugavustest nagu täiendi asendamine kõrvalausega põhisõna järel (*haige väike laps* asemel *laps, kes haige ja väike*), mis teevad küll riimimise lihtsamaks, kuid võivad viia stiilist hälbitumisele (H. Rajamets, Keelevabadus värsis, lk 285, 286).

⁸ Pegasos ja peegel. Valimik tõkeluulet. Tlk H. Rajamets. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004, lk 103.

⁹ H. Rajamets, Keelevabadus värsis, lk 287.

Rajametsa teine poolus viskab aga vimkaside. Tõlkes on need sageli nii peened, et võivad algul märkamata jääda. Näiteks Shakespeare'i XX sonetis on juttu lüürilise mina sõbrast, kes on nii kaunis, et oli tõenäoliselt algselt loodud naiseks, kuid siis lisati talle „üks asi” (originaalis *one thing*). Rajametsa tõlkes saab sellest vaimukalt „tillukene lisand”.¹⁰

Sind naiseks küllap esialgu loodi,
ent loodus, sinust võlutud, läks segi
ja minu kahjuks, muutes tegumoodi,
sind tillukese lisandiga tegi.¹¹

Kõige selgemini avaldub aga Rajametsa huumorimeel tema omaluules. Tema meelisvormiks saab siingi kindlate reeglitega stroof, ent erinevalt näiteks sonetist ja tertsiinist eesti keeles enne teda üsna vähe kasutatust leidnud vorm – inglise päritolu limerik, mis on siinmail nii võõras, et on isegi Jaak Põldmäe põhjalikust ülevaatest välja jäänud.¹² Rajamets põhjendabki oma limerikukirge ühest küljest sellega, et piinlik on minna Euroopasse, kui meil emakeeles selles vormis luuletusi napib. Aga mitte ainult: „Ja pealegi – olla limerikist on hääl! Ei tarvitse teha salapärast nägu, et jumalik säde, inspiratsioon või mis, kasvatada lõvilakka ega röövliahabet või teab mida veel. Lihtsalt hood käivad peal.”¹³ Limeriku tunnuseks on kindla ridade arvu (viis), riimiskeemi (üks riim seob kaht esimest ja viimast värssi, teine

meetriliselt eristuvat kolmandat ja neljandat) ja värsimõõdu kõrval ka laad: tegu on nalja- ja absurdiluuletusega, kus enamasti riimitakse pärisnime. Nii ühendab limerik ideaalselt Rajametsa kahte palet, väljendades ranges ja keerulises vormis kerget sisu. Just neis luuletustes lõbutseb Rajamets sõnade ja nende tähendustega, luues uudissõnu, mille ta sageli paigutab nimelt riimipositsioonile. Kui tõkeluules eelistab ta kulunud riime, siis omaluules väldib ta neid täielikult ja lubab seal kõike seda, mida tema tõkeluulest ei leia, sealhulgas keelevahetust, haruldasi sõnu (lisades vajadusel joone alla sõnaseletusi), murde- ja kõnekeelsust, võõrsõnu ja nimesid, kõikvõimalikke lühendeid, lisasilpe, inversioone, poolitusi, liitriime ja ebatavalisi morfoloogilisi tuletisi. Vaadake näiteks järgmist limerikku, milles leidub riimipositsioonidel nii nimesid, uusmoodustisi kui ka keelevahetust:

Menuvaene poeet Juhan Juus
just ujudes Narva jõe suus
aru sai: Püha peetrum!
Mõte, riimid ja meetrum
on ju liiast! – Nüüd Juks on Who's
Who's.¹⁴

Ehkki Rajametsa kui tõlkija maksimi järgi on poesia parim väljendusvahend loomulik ja õige keel ning see arusaam peaks viima luule puhastumiseni keelelistest veidrustest,¹⁵ ei järgi ta seda põhimõtet omaluules. Ajatus, mida ta oma luulekeeles tõlgete puhul taotleb, ei ole juhu- ja naljaluules enam tähtis: nende eesmärk on olla siin ja nüüd, nagu ta ka oma luulekogu avatsükli pealkirjastab.

Kuigi enamasti on Rajametsa limerikud muhedad, tuues esile keele võimalusi ja absurdseid momente, juhib ta neis

¹⁰ Vt ka R. Lotman, L. Pääbo, Järelsõna. Armastus sonetivormis. – Ma nägin päiksepaistet vihmasajus. Valik maailma armastussonette. Koost R. Lotman, L. Pääbo. Tallinn: Varrak, 2022, lk 399.

¹¹ W. Shakespeare, Poemid, sonetid ja muud luuletused. Harald Rajametsa tõlkes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2002, lk 259.

¹² H. Rajamets, Aeg astuda. Vemmalvärse, puhuluulet. Tallinn: Varrak, 1997, lk 171.

¹³ Samas, lk 174.

¹⁴ Samas, lk 54.

¹⁵ H. Rajamets, Keelevabadus värssis, lk 293.

tähelepanu ka rumalustele, seda nii ühiskonnas kui ka keelepoliitikas. Näiteks avaldas ta 2005. aastal reaktsioonina toonase haridus- ja teadusministri Mailis Repsi esinemisele Vene riigiteleviisioonis, kus too oli kiitnud maride olukorda Venemaal, kaksiklimeriku „Ugri-mugri aps”.¹⁶ Mis aga teeb luuletuse tähelepanuväärseks, on peitriim (Linnar Priimäe terminoloogias)¹⁷ – luuletuses pole kordagi mainitud Repsi, ent riimiahelaks on *Epps : tepts : veps*. Teisal on selles absurdiluule žanris eriti sobiv tuua nähtavale jabur leid sõnaraamatust:

Kui kunagi satun Jerezi ja
sääli joon – no eks ikka hereesi – ja
kui vein on mul keres,
siis öelda veel heres
või heeres on hirmus hereesia.¹⁸

Rajamets naeruväärstab siin Jerezi linna järgi nime saanud kangestatud veinile loodud eestikeelset vastet *heres* – sellise kirjapildiga langeb rõhk joogil erinevalt selle päritolulinnast esimesele silbile, mistap võib seda näha vigase vormina. Seega ei ole normkeel Rajametsa jaoks midagi, mille on fikseerinud mingi institutsiooni töötajad, vaid see järgib keele sisemist loogikat.

Kuid Rajametsa tõlgetestki võib mõnikord mängu leida: lõbusamat riimluulet leidub eelkõige tema lasteraamatute tõlkevärssides. A. A. Milne'i „Karupoeg Puhhi”, J. R. R. Tolkieni „Kääbiku” ja James Krüssi raamatu „Minu vaarisa ja mina” luuletõlgete kohta on ta isegi öelnud, et need on „ekstramõnuga” tehtud asjad.¹⁹ Riimipoeetika jääbki neis tema kahe põhimõtte

vahele: kohati näeme trafaretset ja kulu- nud riimi (*ma : sa : ka*) või isegi identriimi, kohati aga võtab ta seal tavapärasest suu- remaid vabadusi, sealhulgas leidub koguni irdriimi näiteid (*tahab : pahad, poole : muule*). Keerulisemates, nt kolmikriimi- listes luuletustes ärkab siiski kõrgstiilne Rajamets, kes kasutab oma tavapäraseid täisriimilisi ahelaid.

Niisiis on Rajametsas korraga tung luua midagi ajatut ning sekkuda ajalisse; esimese väljundiks on ennekõike maailmaluule klassika tõlked, teise väljundiks omaluule. Nende poolte ühendajaks võib pidada riimi. Klassikastiilis ehk tõkeluules liiguvad tema riimid kindlatel radadel, mis tal vahel alles endal tuleb rajada, vaba- stiilis ehk omaluules võivad need tahtlikult metsikumatele teekondadele, lausa metsa minna, juhtimaks tähelepanu riimikunsti mitmekesisusele ja mängulisusele. Just viimast on Rajamets ise pidanud tõlki- mise põhiomaduseks: „Selles on mingi eriline võlu ja veetlus, et ma olen mängu oma elu keskseks tegevuseks saanud võtta, ja mänguriks jääda.”²⁰ Kui Rajametsa Shakespeare'i tõlgete ilmumisel mängis suurt rolli Georg Meri, Dante juurde juhataks teda Aleksander Kurtna ja ukraina luule juurde näitas teed Ain Kaalep, siis järgmistele põlvkondadele on omamoodi suunanäitajaks olnud Harald Rajamets, kes õpetas meile, et luulekunst ei pea isegi olema lõbu ja õpetus, vaid võib olla täiesti puhas lõbu, mida kõrged standardid sugugi ei kahanda, vaid muudavad veelgi hõrgumaks.

MARIA-KRISTIINA LOTMAN,
REBEKKA LOTMAN

¹⁶ H. Rajamets, Ugri-mugri aps. – Sirp 2. IX 2005, lk 5.

¹⁷ L. Priimägi, Riimist. – Keel ja Kirjandus 2008, nr 4, lk 282.

¹⁸ H. Rajamets, Kaksikümme kaheksa lime- rikku. – Looming 2000, nr 2, lk 232.

¹⁹ Tõlkijad: Harald Rajamets. Küsituleja Vilma Jürisalu. – ERR-i arhiiv 20. V 1994. <https://>

arhiiv.err.ee/audio/vaata/tolkijad-tolkijad-harald-rajamets

²⁰ Tõlkijad 13: Harald Rajamets.